

Izvorni znanstveni članak

UDK: 323.1(497.1)"1923/1929"
329(497.5)HRSS"1923/1929"
323.172(497.16)"1923/1929"Primljeno u uredništvo: 14. svibnja 2007.
Prihvaćeno za tisak: 10. lipnja 2007.

Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) Stjepana Radića i crnogorski federalisti (1923 – 1929.)

ŽELJKO KARAULA*

Sažetak

U radu će se pokazati one razlike i dodirne točke u gledištu na nacionalno pitanje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca između Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) i crnogorskih federalista (Crnogorska stranka) u periodu od 1923. do 1929. godine. U svojoj težnji da što više ojača protucentralistički front protiv Beograda Radić je stupio u političke odnose sa predstavnicima crnogorskih federalista, koji su se također zalagali za preuređenje države na federativnom principu. HSS je primila zastupnike crnogorskih federalista u svoj zastupnički klub (Seljački narodni klub), a jedan od vođa crnogorskih federalista Sekula Drljević se kandidirao na listi HSS i Seljačko-demokratske koalicije.

Ključne riječi: nacionalno pitanje, Sekula Drljević, crnogorski federalisti, Hrvatska (republikanska) seljačka stranka, Stjepan Radić

Uvod

Političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca svojim djelovanjem nadilazile su onu ulogu političkih stranaka koje one imaju u današnjim modernim društvima, te su zbog toga, između ostalog, predmet i razlog sve intenzivnije historiografske obrade i proučavanja. Svojim pogledom na nacionalno pitanje, tu uporišnu točku za sve političke ideologije i pokrete, glav-

*

Dr. sc. Željko Karaula, Poslijediplomski studij povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, I. Lučića 3, e-mail: zeljko.karaula@bj.htnet.hr

nom uzročniku političkih borbi i kriza za vrijeme trajanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, one su se često predstavljale i željele da budu ne samo nosioci određene ideologije ili političkog svjetonazora, već i glavni reprezentativni predstavnici naroda koji jasno "čitaju" njegove nacionalne interese i zahtijevanja, te žele da se zapravo poistovjete s tim narodom i njegovim težnjama. U političkom sistemu stare Jugoslavije osim sve jačeg isticanja hrvatskog nacionalnog pitanja koje je dominiralo na političkoj pozornici nove države i grupiranja hrvatskih masa oko programa Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) Stjepana Radića nakon ujedinjenja, postojale su i druge proturječnosti i pitanja jugoslavenskog društva. Jedno od tih pitanja bio je i položaj Crne Gore u novoj državi, koja je uostalom ušla u jugoslavensku zajednicu kao međunarodno priznata država. Na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja te nekih analiza literature i novina namjera mi je pokazati na kojoj političkoj platformi su se spojili interesi crnogorskih federalista i HRSS-a Stjepana Radića, koji su bili njihovi pogledi na neriješeno nacionalno pitanje u Jugoslaviji, te na koji način se ta suradnja u praksi odvijala, te ukazati na neka programska razilaženja i drugačije poglede na nacionalno pitanje kod njenih čelnika. U radu će se pokazati da iako je postojala određena ideološka razlika između gledišta na nacionalno pitanje između crnogorskih federalista i HRSS to nije priječilo njihovu daljnju suradnju i postepeno zbližavanje na sličnim programskim načelima, te se može primijetiti da su obje stranke povlačile u određenom vremenu jednake političke poteze, te da usprkos raznim političkim evolucijama na političkoj pozornici države, nikada nisu intimno odustajale od svog primarnog plana, preuređenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u državu sa federalnim ustrojstvom ravnopravnih naroda.

Politička situacija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca poslije parlamentarnih izbora 1923. godine

Nakon izbora koji su održani 1923. godine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca još više se produbio sukob između dva osnovna državna programa: Radićeve ideje o (kon)federalnoj zajednici ravnopravnih južnoslavenskih naroda i centralističkog usmjerenja proklamiranog Vidovdanskim ustavom u režiji Radikalne i Demokratske stranke. Predstavnici spomenutih srpskih stranaka odbacuju bilo kakve elemente federalizma kao političkog sustava jer bi po njima u tim federalnim jedinicama ostao veliki broj srpskog etnosa koji bi bili u tim jedinicama diskriminirani. Nasuprot tome, predstavnici hrvatskih i slovenskih stranaka (ponekad i muslimanskih, pri čemu se pridružuje i dio crnogorskih elita) ističu zahtjeve za federalističkim ustrojstvom države jer jedino na taj način mogu omogućiti nacionalnu ravnopravnost sa srpskim narodom, koji je imajući relativnu većinu u državi ostvario pretežit utjecaj u centralnoj upravi, zakonodavstvu i sudstvu, glavnim polugama moći u državi. Međutim, nametanje centralističkog državnog uređenja od

strane srpskih stranaka ostalim narodima u državi, da bi se zaštitio hegemonistički položaj srpskih političkih i gospodarskih elita, imalo je za posljedicu otvaranje dugih i teških nacionalnih borbi koje su dovodile u pitanje i samo postojanje Jugoslavije.

Uspirkos proklamirane jugoslavenske narodnosti na državnom nivou postojanje triju "plemena" Srba, Hrvata i Slovenaca nije nikada negirano i to je postajalo polazište za mnoge političke programe, kako za one političke stranke koje su se zalagale za priznavanje nacionalnih posebnosti, tako i za one političke grupacije koje su stremile brisanju svih plemenskih razlika između Hrvata, Srba i Slovenaca i zalagale su se za stvaranje jedinstvene jugoslavenske nacije. To dvojstvo pristupa će biti značajno prisutno i na političkoj pozornici Jugoslavije. Iako je većinom ideologija integralnog jugoslavenstva, prema kojoj predstavnici vlasti u državi predstavljaju jedan jugoslavenski narod, zapravo služila prekrivanju prevlasti srpske političke elite u toj državi, postojale su one političke grupacije čije je tumačenje jugoslavenstva kao ideologije imalo sasvim drugačije značenje.

Nakon velikog uspjeha na izborima za Narodnu skupštinu 1923. godine gdje Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) osvaja većinu hrvatskih glasova, 472.733 glasa, a time i 70 zastupničkih mjesta u Narodnoj skupštini, te postaje druga stranka po veličini u državi (jedino Narodna radikalna stranka (NRS) osvaja više, 108 zastupničkih mjesta) politika centralističkog uređenja koju provodi beogradski režim ostaje nepromijenjena. HRSS postaje glavni politički predstavnik Hrvata na jugoslavenskoj političkoj sceni osvajajući većinu glasova Hrvata u Dalmaciji (u kojoj u vrijeme Austro-Ugarske ne može djelovati), u Bosni i Hercegovini i dalje ne odustajući od svoje apstinentne politike, misleći da će tako prisiliti režim na odustajanje od centralizma i prihvatiti razgovore o stvaranju nove zajednice na ravnopravnim osnovama.

Od početka stvaranja nove države Stjepan Radić i HRSS su bili više okupirani pitanjem položaja Hrvatske u novoj državi, dok su malo pažnje obraćali idejama o preuređenju cijele Jugoslavije i položaju drugih naroda u njoj. Tek od izbora 1923. godine i odlaskom u emigraciju ta situacija počinje se mijenjati; od tada njegovo djelovanje postaje značajno i u općejugoslavenskim razmjerima gdje spektar njegova djelovanja prelazi hrvatske okvire. Radić se tada počinje obraćati svim «potlačenim narodima» u Kraljevstvu SHS.¹

Politička platforma njegovog pokreta se naglo širi stvaranjem Federalističkog bloka u kojem se nalaze Slovenska ljudska stranka (SLS), većinom predstavnik slovenskog naroda i Jugoslavenska muslimanska organizacija

1

Pogledati: Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, August Cesarec, Zagreb, II, 1990., Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Globus, Zagreb, 1988., Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992., Zvonimir Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, Stvarnost, Zagreb, 1967., Toni Štitin, *Prodor i pobjeda HSS u Dalmaciji (1923.-1928.)*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (dalje RZHP)*, 32.-33., 1999.-2000., 311., Tomislav Išteck, *Aktivnosti hrvatskih stranaka u BiH u izborima 1923. godine*, Institut za historiju radničkog pokreta, Prilozi, III/1967., 3., 127.-145., Bosiljka Janjatović, *Karadorđevićeva centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS*, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje ČSP), 1, 27, Zagreb, 1995., str. 55-77.

(JMO) predstavnik bosanskih muslimana, za razliku od dosadašnjeg Hrvatskog bloka koji je obuhvaćao samo hrvatske stranke, koje su se zalagale za isti program, pretvaranje Jugoslavije u federalnu zajednicu.² Anticentralistička politika dobiva veći zalet i snagu obuhvaćanjem svih onih prostora koji su nekada pripadali Austro-Ugarskoj. Ipak, ta platforma još nije potpuno "općeu-goslovenska" jer ne zahvaća područja Srbije, Crne Gore i Makedonije. Stranke federalističkog bloka tretiraju ostale jugoslavenske zemlje, Makedoniju i Crnu Goru kao srpske i uopće ne ulaze u problem njihovog državnog udruženja. Baš na pitanju Crne Gore iskazat će se određena kolebljivost Radića, koji zna da je pitanje Crne Gore vrlo osjetljivo za srpsku stranu. Tome djelomično doprinose i sami poslanici crnogorskih federalista koji su ušli u parlament na izborima 1923. godine svojom politikom "nesvrstavanja" niti u jedan blok, centralistički ili federalistički, iako su i sami odlučni protivnici centralističkog režima i pristalice preobrazbe države na federalističkim principima. Međutim, oni su bili svjesni da bi njihovo otvoreno svrstavanje uz federalistički blok za sobom povuklo oštre represije vlasti prema stranci i njezinim vođama, te su samo simpatizirali i podupirali Federalistički blok, ali sa određene distance. Važna činjenica je bila i u broju predstavnika crnogorskih federalista u parlamentu – samo dva poslanika – što nije nosilo tada neku veću političku težinu Federalističkom bloku.

Politička situacija u Crnoj Gori nakon ujedinjenja (prisajedinjenja) 1918. godine

U Crnoj Gori, za razliku od Hrvatske u kojoj je došlo do znatne homogenizacije naroda iza programa HRSS oko redefiniranja uređenja države na federalističkom principu, nastali su ozbiljni društveni, stranački i politički rascjepi među narodom i političkim elitama nakon 1918. godine.³ Stvorile su se dvije skupine društveno-političkih elita i njihovih političkih sljedbenika koje su sasvim različito gledali na pitanja ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom i drugačije poimale budući položaj Crne Gore u novoj državi. Prema Šerbi Rasto-

2

Hrvoje Matković, Stjepan Radić i "Hrvatski blok", *RHZZP*, 32-33., 267-277. I u samom Hrvatskom bloku (HB) postojala su teška neslaganja. Hrvatska zajednica (HZ) nije željela odustati od monarhizma i prihvatiti republikanstvo, a Hrvatska stranka prava (HSP) smatra da njeno pridruživanje otporu protiv centralizma za sada odgovara njenim interesima.

3

O najnovijim kretanjima o crnogorskoj historiografiji između dva svjetska rata pogledati: Šerbo Rastoder, *Političke borbe u Crnoj Gori 1918.-1929.*, Beograd, 1996., Š. Rastoder, *Političke stranke u Crnoj Gori 1918.-1929.*, Conteco, Bar, 2000., Dragoljub Živojinović, *Crna Gora u borbi za opstanak 1914.-1922.*, Beograd, 1996., Dragoljub Živojinović, *Italija i Crna Gora 1914.-1925.*, *Studija o izneverenom savezništvu*, Beograd, 1998., Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918.-1929.*, I-IV, Dokumenti, Bar, 1997., Š. Rastoder, *Životna pitanja Crne Gore 1918.-1929.*, Bar, 1996., Aleksandar Stamatović, *Položaj oficira, podoficira, barjaktara i perjanika Kraljevine Crne Gore između dva svjetska rata*, Podgorica, 1995., Čedomir Pejović, *KPJ u Crnoj Gori 1919-1941.*, CID, Podgorica, 1999.

deru, prva društveno/politička elita je smatrala da predratna Kraljevina Crna Gora nije uspjela riješiti nijedno egzistencijalno pitanje Crne Gore, od socijalnih problema do političkih, da se ta pitanja mogu rješavati samo u zajednici sa vojno, ekonomski i politički snažnijom državom, da je uostalom državna veza koju je Crna Gora ostvarila na Podgoričkoj skupštini 1918. godine koja je proglasila ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom bila "sudbinska odluka" i da je zadržavanje te veze sa Srbijom zapravo pitanje njezina opstanka. Druga društveno/politička elita je smatrala da "Crna Gora od ujedinjenja nije dobila ništa", da je samo ujedinjenje provedeno nasilnim putem u kojemu je crnogorsko dostojanstvo poniženo, da u Crnoj Gori vlada glad i neimaština, gospodarska zapuštenost, da je Crna Gora zapostavljena po svakom pitanju, posebno ratnih šteta i rekvizicija, da se u Crnoj Gori plaćaju veliki porezi s obzirom na njezin doprinos "jugoslavenskoj stvari", da je Crnoj Gori jedni izlaz u što većoj autonomiji od beogradskog centra moći, traži se što veća samostalnost Crne Gore u federativnoj jugoslavenskoj zajednici. Prvoj skupini integralista pripadale su Radikalna i Demokratska stranka (ponekad su tu i predstavnici Zemljoradničke i Komunističke stranke) koje su svoje glavne centre imale izvan Crne Gore. Zapravo su to filijale srbijanskih političkih stranaka. U drugoj skupini, autonomističkoj, nalazila se Crnogorska federalistička stranka, (kasnije Crnogorska stranka), sa sjedištem u Crnoj Gori. Taj politički rascjep je trajao manjim ili većim intenzitetom cijelo vrijeme od nastanka Kraljevine SHS (Jugoslavije) do njenog sloma u travanjskom ratu 1941. godine. Te stranke su zapravo tri najutjecajnije crnogorske stranke u tom razdoblju koje su djelovale u Crnoj Gori, dok je politička težina ostalih stranaka postepeno sve više slabila. Sama crnogorska federalistička stranka nastala je 1922. godine na valu širokog političkog nezadovoljstva sa položajem i tretiranjem Crne Gore u Jugoslaviji. U samoj stranci su se postepeno uobličavale dvije frakcije, jedna veća pod vodstvom Sekule Drljevića koja je tražila izdvajanje Crne Gore u posebnu autonomnu administrativno-teritorijalnu jedinicu u Jugoslaviji, dok je druga manja grupa težila ili stajala na koncepcijama restauracije crnogorske države sa dinastijom Petrovića. Stranka je jedno vrijeme izdavala svoj politički list Crnogorac (1924-1927.), u kojemu je i objavljen tekst programa Crnogorskih federalista, te tekuća društvena i politička pitanja Crne Gore kako su ih vidjeli u toj stranci. Prema Rastoderu, dok su radikalsku elitu u Crnoj Gori većinom činili dijelovi gospodarske elite povezane preko trgovačkog i financijskog kapitala sa Beogradom, a demokrati okupljali znatan srednji sloj i dobar dio crnogorske inteligencije, baza crnogorskih federalista bila je u ljudima koji su za vrijeme kralja Nikole Petrovića bili na visokim državnim i vojnim dužnostima i tadašnjem državnom činovništvu (konzervativni politički sloj). Iako je socijalna osnovica crnogorskih federalista time bila dosta sužena, njihova okrenutost crnogorskom selu i problemima sela te ukazivanje na nepravde beogradske vlasti prema Crnogorcima i zalaganje za jednu pravedniju, pošteniju državu, omogućavala im je dovoljan broj glasova za konstantno političko djelovanje. Prva okupljanja pristalica stranke mogu se primijetiti već 1919. godine, međutim raznim prijetnjama i ucjenama crno-

gorskim federalistima je onemogućen nastup na prvim izborima 1920. godine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, jer se nije smjelo dozvoliti djelovanje stranke koja je javno negirala odluke Podgoričke skupštine, te je stranka u periodu od 1919. pa do 1923. godine više bila predmet pažnje žandarmerijskih organa, nego političkih protivnika. Zborovi te stranke su rasturani, njezini prvaci su bili pod stalnim nadzorom, neki su i uhićivani pod lažnim optužbama i organizirana su razna suđenja, od kojih je najpoznatije bilo ono crnogorskom prvaku generalu Radomiru Vešoviću. Crnogorski federalisti su od početka dvadesetih godina simpatizirali i podržavali program HRSS-a Stjepana Radića, posebno njegovo zalaganje za federalističko preuređenje države, iako su u početku bili oprezni jer se u zaoštavanju srpsko-hrvatskih sukoba svako njihovo prilaženje i odobravanje HRSS-u tumačilo kod srbijanskih stranaka kao "izdaja srpstva", te je progon režima prema njihovim pristalicama postajao sve oštriji.

Ovdje će se pokazati politička snaga crnogorskih federalista od prvih izbora u kojima su sudjelovali, izbora 1923. godine, pa do izbora 1927. godine, pri čemu treba naglasiti da je u izbornom okrugu Crna Gora birano ukupno sedam poslanika tokom navedene tri izborne godine. Može se primijetiti da su crnogorski federalisti imali značajnu bazu u Crnoj Gori tokom tih godina, tako da je njihova lista na izborima 1925. godine odnijela najviše mandata (3 od ukupno 7) usprkos represiji režima. (Vidi Tablicu 1.)

Tablica 1. Rezultati izbora crnogorskih federalista u izbornom okrugu Crna Gora na parlamentarnim izborima za Narodnu skupštinu 1923., 1925. i 1927. godine.⁴

Okrug	Crnogorski federalisti na izborima 1923. godine	Crnogorski federalisti na izborima 1925. godine	Crnogorski federalisti na izborima 1927. godine
Crna Gora	7.912 glasova 24,3 %	8.873 glasova 25,7 %	5.153 glasova 14,9 %
Poslanika	2	3	1

⁴ Podaci preuzeti iz knjige Živko Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006., str. 386-390.

*Videnje Crne Gore u planovima Stjepana Radića i
Hrvatske (republikanske) seljačke stranke (HRSS) poslije
1920. godine*

U početku svog političkog djelovanja Radić je u svim svojim prijedlozima državnog uređenja na federalističkim osnovama Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju vidio kao jednu jedinicu. Vrlo brzo, 1920. godine u svom odgovoru na nacrt centralističkog ustava Radić i HRSS zahtijevaju federalističko uređenje države u kojoj vide samo tri prave narodne države – Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju, dok ostale zemlje vide kao "poluplemenske ili poluhistorijske tvorevine" koje bi se tek plebiscitom mogle odlučiti kojoj od "pravih" jedinica žele pripadati.⁵ Radić je tada često izbjegavao govoriti o zemljama "preko Drine" smatrajući da je to stvar Srbije koje je te zemlje na "sablji dobila", a nije tada vjerovao ni u "jugoslavensku" ideologiju crnogorskih federalista, za koje tada kaže da je kod njih federalizam "samo puki pojam." U svom govoru 21. 5. 1923. godine povodom stogodišnjice rođenja Ante Starčevića Radić je napomenuo da njegova politika ostaje u granicama "austrougarskih zemalja" koje su ušle u Kraljevinu SHS, jer "mi nismo spominjali Crnu Goru, prvo jer je to jedna osebujna zemlja, gdje ljudi koji su izabrani kao federalisti idu među batinaše, (...) ali i inače neka se za pitanje Crne Gore brinu "velika braća, mi u tu stvar ne ulazimo."⁶ Odlaskom u emigraciju ta njegova polazišta se postepeno mijenjaju. Tako iz Londona, gdje je bio u bijegu, Radić piše pismo u kojemu se zalaže za potpunu nezavisnost Hrvatske i konfederaciju sa Srbijom, a Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora, Banat i Bačka trebale bi dobiti pravo da se odluče referendumom hoće li biti sa "militarističkom" Srbijom ili stvarati federaciju sa Hrvatskom.⁷ Slične kombinacije je izražavao i u svojim pismima vodstvu HRSS-a u domovini, gdje navodi prijedlog o dualističkoj konfederaciji Hrvatske i Srbije, a ostale jedinice buduće jugoslavenske unije neka odluče s kime će – „centralističkom Srbijom ili mirotvornom i neutralnom Hrvatskom”.⁸ Pozivao je iz Londona da srbijanska vlada prestane sa masakrima i nasiljima u Crnoj Gori, Makedoniji i Bosni i Hercegovini, jer Hrvati ne mogu sklopiti nikakav sporazum sa Srbima ako ta nasilja ne prestanu.⁹ Međutim, tada Radić izražava i velike rezerve prema bilo kakvoj suradnji sa Crnogorcima. Tako na izravno novinarsko pitanje zašto ne surađuje sa Crnogorcima odgovara da Hrvati i HRSS ne mogu prihvatiti re-

5

Dimitrije Dimo Vujović, *Crnogorski federalisti 1919-1929.*, Titograd, svezak 11, CANU, 1981., str. 57.

6

Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, August Cesarec, 1990., str. 265.

7

Slobodni Dom, Zagreb, br. 39., 19. 9. 1923., Rudolf Horvat, *Hrvatsko pitanje*, Zagreb, 1923., str. 35-40.

8

Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića, 1919.-1928.*, Zagreb, II, str. 85.

9

Slobodni Dom, br. 43., 17. 10. 1923.

volucionarne metode,¹⁰ njihov monarhizam i određenu ovisnost o Italiji. No on će ipak nastojati surađivati sa svima, pa i Crnogorcima i tako okružiti „Srbiju sa svih strana”.¹¹ Kasnije je ipak korigirao mišljenje te odavao priznanje Crnoj Gori „koja je danas samo hrpa spaljenih sela” jer Crnogorci javno govore da su za republiku i da će sa Hrvatima osnovati federativnu seljačku republiku, u kojoj će Crna Gora biti ravnopravan član.¹² On je isticao i da je došao u London ne samo kao predstavnik Hrvatske, već on tu predstavlja i Sloveniju, Crnu Goru i Makedoniju koje stoje iza njega i njegovog programa, da taj program, federalizam, Velika Britanija može samo "radosno pozdraviti".¹³ U Londonu su među balkanskom emigracijom kružile vijesti o mogućoj mirovnoj konferenciji na kojoj bi bila revidirana rješenja donesena na Versailleskoj konferenciji, pa je tako Radić podržao jedan dokument u kojemu se pojavljuje nezavisna Hrvatska i Crna Gora u konfederativnoj Jugoslaviji.¹⁴ U britanskoj opoziciji postojali su krugovi koji su povezivali crnogorsko pitanje sa hrvatskim u vezi talijanskog imperijalizma, zbog protivljenja tadašnjim dobrim vezama britanske vlade sa Italijom, te koji su tražili od Radića odlučnije korake u cilju obuzdavanja toga imperijalizma. Te krugove Radić nije mogao zanemariti. Tako postoji jedno pismo engleskog prijatelja Radiću u kojemu se direktno govori "da se sa crnogorskim pitanjem pokrene i pitanje hrvatsko, jer se ova dva pitanja uzajamno upotpunjuju i razjašnjavaju, jer Hrvatska s Dalmacijom graniči sa Crnom Gorom te s Albanijom, te to mora biti neprobojni bedem protiv Mussolinijevog imperijalizma koji bi mogao zapaliti Balkan".¹⁵ I neki britanski zastupnici su se aktivno uključili u "jugoslavensko pitanje", posebno potaknuti vijestima o brutalnostima vlasti u Crnoj Gori. Tako britanski parlamentarac Morel pita vladu je li istina da je Pašićeva vlada ucijenila glave crnogorskih prvaka za 100.000 dukata jer se oni bore za autonomiju, te daje svu podršku Hrvatskoj "jer ako ona uspije suzbiti beogradski centralizam onda i Crna Gora dobiva svoj selfgovernment (državnu au-

10

Krajem 1919. i početkom dvadesetih godina XX. stoljeća u Crnoj Gori su trajali gerilski sukobi pobunjenih pristaša crnogorske države (zelenaši) protiv jugoslavenskih (srbijanskih) trupa. Ivo Banac tvrdi da se većina pobunjenika (nekoliko tisuća) nije protivila ujedinjenju sa Srbijom, ali su tražili da se to izvede kako dolikuje, to jest pod uvjetima jednakosti i očuvanja crnogorskog identiteta. U jednom proglasu pobunjenika stoji: "Vaš (srbijanski) dolazak pozdravili smo sa velikim entuzijazmom, misleći da ste vi došli kako dolazi brat bratu (...) međutim, Vi ste došli neiskreni! Vi ste nam donijeli Judine srebrnjake, da za njih kupite milu nam Crnu Goru i da je kao prćiju predate kralju Karadorđeviću", Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb, 1988., str. 271.

11

Slobodni Dom, br. 41., 3. 10. 1923., br. 48., 21. 11. 1923.

12

Slobodni Dom, 30. 7. 1924.

13

"Pismo iz Londona 6. X. 1923.", *Slobodni Dom*, 17. 10. 1923., str. 1-2.

14

Slobodni Dom, br. 49., 28. 11. 1923.

15

"Hrvatsko i crnogorsko pitanje", *Hrvat*, 5. 3. 1924., br. 1198., str. 1.

tonomiju), te bi tu politiku vlada trebala podržati.¹⁶ I sovjetska vlada koja je tada bila izvan međunarodne zajednice se u tom vremenu zalagala za stvaranje neovisnih balkanskih država, između ostalog i Hrvatske i Crne Gore, u okviru neke balkansko-seljačke federacije, za što se zalagala i Kominternu, jer je to jedini način za prevladavanje krize koja postoji u toj zemlji od njezina postanka, što je i dovelo do posjeta Stjepana Radića tadašnjoj komunističkoj Rusiji, nakon što je uvidio da vladajuće strukture u zapadnim centrima moći zastupaju politiku nemiješanja u jugoslavensko pitanje ili se zalažu za politiku "status quo", a mislio je i da će mu diplomatska podrška SSSR-a pomoći u jačanju njegove pozicije pri pregovorima sa predstavnicima srpskih stranaka. Međutim, Radić nije mogao prihvatiti nikakve revolucionarne pristupe koji bi vodili u nasilje, te je takve prijedloge odmah odbacivao.¹⁷ U to vrijeme se i u hrvatskom tisku često pojavljuju napisi o raznim nasiljima koje jugoslavenska žandarmerija provodi u Crnoj Gori. Tako iz pera narodnog zastupnika Rude Bačinića list HSS-a "*Slobodni dom*" piše o nevjerojatnom nasilju u Crnoj Gori gdje vlasti "pribijaju čavlama dlanove" pobunjenicima, dok se konstatira da je gospodarstvo Crne Gore potpuno u rukama Talijana (željeznice, tvornice duhana), te da je to pravi problem za "našu narodnu stvar".¹⁸ I Stjepan Radić iz Londona se često u svojim pismima dotiče i problema Crne Gore. Tako javlja o jednoj brošuri koja se pojavila u Londonu pod naslovom "Engleska brošura o crnogorskom i hrvatskom pitanju" u kojoj se ističe da narasli hrvatski (federalistički) pokret pod vodstvom HRSS-a treba proučavati jer on itekako ima veze sa Crnom Gorom, jer on polako do nje dopire i postaje njena najveća nada.¹⁹

Da bi pokušao preduhitriti Radićeve ponude predsjednik jugoslavenske vlade Nikola Pašić upravo tada je pozvao crnogorskog federalista Sekulu Drljevića²⁰ u svoj kabinet i poveo se razgovor (ovdje se prenosi samo dio razgovora):

16

Slobodni dom, 5. 3. 1924., br. 10., str. 6-7.

17

Ivan Katardžiev, *Makedonsko nacionalno pitanje 1919.-1930.*, Globus, Zagreb, 1983., str. 180-181.

18

"Kako je u Crnoj Gori", *Slobodni dom*, 23. 1. 1924., br. 4., str. 5.

19

"Engleska brošura o crnogorskom i hrvatskom pitanju", *Slobodni dom*, 2. 4. 1924., br. 14., str. 3-4.

20

Sekula Drljević (1884.-1945.), pravnik, političar, publicist. Poslije razdoblja školovanja u Srijemskim Karlovcima i na zagrebačkom Pravnom fakultetu gdje je i doktorirao, Drljević je povratkom u Kraljevinu Crnu Goru počeo ostvarivati visoku političku karijeru. Najprije je izabran za ministra pravde (1909.), a poslije je obnašao dužnost i ministra financija (1912-1913.). Za vrijeme austrougarske okupacije Crne Gore Drljević je bio konfiniran u logor Karlstein u Austriji, gdje je agitirao među crnogorskim zarobljenicima za ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom. Iako je izabran za poslanika u Podgoričkoj skupštini, pogromi srbijanske vojske i žandarmerije nad crnogorskim narodom te sama priroda "ujedinjenja" koja je ponižavala Crnu Goru i njezine tradicije, prisilila ga je da nakon što je otvorio odvjjetnički ured u Zemunu da se politički angažira na platformi crnogorskih federalista, čime postaje jedan od njenih vođa. Biran je dva puta kao poslanik crnogorskih federalista u Narodnu skupštinu u Beogradu, a treći puta na listi HSS. Zbog svog zalaganja za federalističko uređenje države i ravnopravnije odnose među narodima nekoliko puta je uhićivan i zatvaran. Pokazivao je bliske političke odnose sa HRSS-om Stjepana Radića i Seljačko-demokratskom koalicijom na čijoj se strani u drugoj polovici dvadesetih go-

Pašić: Da, ovaj, Radić je rekao u jednom govoru, da će početi raditi zajedno sa vama Crnogorcima.

Drljević: On neće početi nego nastaviti Strossmayerovu suradnju s Crnom Gorom.

Pašić: Sada nema Radića. Ovi Vaši dvojica u skupštini mogli bi glasati za moju vladu.

Drljević: Crnogorski narod ne dozvoljava nama federalistima, da glasujemo za bilo koju vladu, dok je na snazi Vidovdanski ustav.

Pašić: Onaj Svetozar, iz preka, izdat će one svoje i ući u moju vladu. Zašto i vi ne bi ušli. Dat ću vam ministarstvo pravde.

Drljević: Pribičeviću je svejedno, bio s vama ili Davidovićem. Njemu je glavno da služi Beogradu, komu je vazda služio. A moji drugovi i ja imamo domovinu, a Vi gospodine predsjedniče, znate, kakve su obveze prema domovini (...).²¹

Kasnije su i do Radića počele dolaziti i konkretne vijesti o zločinima u Crnoj Gori, što su mu prenosili neki Crnogorci u emigraciji, te se on u svom članku "*Crna Gora pod sotonskom vladom*" najradikalnije obrušava na tadašnju srbijansku vlast želeći je obrukati i razotkriti pred međunarodnom javnosti pred kojom i traži pomoć za svoje planove o reorganizaciji države, tumačeći da to što se događa nije "nasilje, to nije "krvavi režim" već "paudenonium" – pakao; to nisu zločini, već bezboštva radikalsko-batinaškog sistema (...); moramo osloboditi Crnu Goru, ali i nas same od takve strahote".²² I proglasi HRSS-a u domovini počinju isticati Crnogorce i pozivati ih na slogu sa Hrvatima jer "je hrvatska književnost cijelu Crnu Goru nazvala veličanstvenim žrtvenikom slobode (...), proglasila vas je ne samo uzorom junaštva, već i primjerom

dina znatno angažirao. Iako je smatrao da su Crnogorci dio srpskog etnosa, njegovo djelovanje u tom razdoblju je služilo širenju svijesti o "historijskoj individualnosti" Crne Gore. Poslije šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra se djelomično pasivizirao, više djelujući na kulturnom polju. Poznat kao politički oponent svim režimima u Kraljevini Jugoslaviji posljednji je put za poslanika biran na izborima 1938. godine, na listi Udružene opozicije. U raspadu Jugoslavije u travanjskom ratu 1941. Drljević vidi šansu za restauraciju crnogorske državnosti, te je prihvatio suradnju sa talijanskim fašističkim vlastima. Ubrzo nakon što su se Talijani povezali sa prosrpskim četničkim snagama u Crnoj Gori postao je nepoćudan, te je konfiniran u San Remo, odakle se ipak uspio vratiti u Zemun. U proljeće 1944. godine seli u Zagreb gdje je formirao Crnogorsko državno vijeće u dogovoru sa ustaškim pokretom, te je uspio nagovoriti crnogorske četnike Pavla Đurišića koji su se povlačili pred partizanskim snagama prema zapadu, da postanu osnova crnogorske narodne vojske u emigraciji. Međutim, ubrzo je ubijen od tih istih četnika u gradiću Judenburgu u Austriji pri kraju Drugog svjetskog rata. I danas u Crnoj Gori postoje prijevori oko njegovog rada i političkog djelovanja. Dok ga jedni vide kao "oca" Crne Gore i borca za slobodu, drugi u njemu vide najobičnijeg izdajnika i fašističkog kolaboranta. Drljević je napisao i neka važna politička djela poput: "Balkanski sukobi 1905.-1941.", te knjigu "Centralizam ili federalizam" u kojoj su objavljeni neki njegovi govori u beogradskoj Narodnoj skupštini, a popularne su postale i neke njegove domoljubne pjesme, od kojih je jedna dijelom postala službena crnogorska himna. Poslije rata od strane Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača proglašen je ratnim zločincem 1946. godine. Podaci uzeti iz knjige: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, Minerva, 1997., str. 234.

21

Sekula Drljević, *Balkanski sukobi 1905.-1941.*, Harmica Press, Zagreb, 1990., str. 127.

22

"Crna Gora pod sotonskom vladom", *Slobodni dom*, 30. IV 1924., broj 18., str. 3.

jednostavnosti i poštenja".²³ Hrvatski tisak je dao znatnu pozornost i govoru Mihajla Ivanovića, zastupnika crnogorskih federalista u beogradskoj skupštini, gdje on otvoreno iznosi ključna stajališta svoje stranke o pitanju centralizma i vidovdanskog ustava, jer "mi koji smo sahranjeni u grobu Vidovdanskog ustava moramo upregnuti sve sile da dignemo sa sebe tu ploču, koja se zove centralizam", a posebno optužuje srbijansku vladu da potire posebnosti Crne Gore. Na svakom koraku događaju se "divlji napadi na prošlost i tradicije Crne Gore, rušenje spomenika, pljačkanje historijskih dokumenata itd.; sve će to ostati kao dokaz "moralne veličine" režima."²⁴ Dnevnik "Hrvat" direktno javlja o zločinima javne vlasti i žandarmerije u Crnoj Gori, spominjući brutalna ubojstva i maltretiranja u zatvoru bivših crnogorskih oficira za dinastije Petrovića, o ubojstvu kapetana Šćepana Mijuškovića i njegovog kolege Stevana Mijuškovića koji je isto ubijen u zatvoru.²⁵ Vrlo kratko je izlazio i list crnogorskih federalista "Crnogorac" koji je također ukazivao na različite nepravde i podcjenjivanje Crne Gore i njene povijesti. Tako list javlja da je po prijedlogu srbijanske vlade donijeta odluka da Crnogorci ne sudjeluju u proslavi pobjede savezničke vojske u Parizu u Prvom svjetskom ratu, čime je nanesena "velika uvreda palim Crnogorcima".²⁶ List je doslovno prenosio ideologiju crnogorskih federalista gdje je uznosio naprednu jugoslavensku ideju koju mnogi iskrivljavaju, jer "Crnogorac ne odbija da bude Jugoslaven, ali on je prije svega Crnogorac."²⁷ List je često ukazivao na diskriminaciju pravih Crnogoraca na svakom koraku pa tako javlja o diskriminaciji koju radi vlada prema crnogorskim studentima u Parizu, koji su za razliku od svojih drugova iz Srbije koji imaju donacije prisiljeni raditi teške fizičke poslove po francuskim tvornicama da se "održe na životu". Ukazivano je i na administrativno prekrajanje granica Crne Gore jer su gradovi Pljevlje i Bijelo Polje koji su oduvijek u Crnoj Gori, po ustavu od nje oduzeti.²⁸ Po prilici su rađene i političke demonstracije kada je u rujnu 1925. godine jugoslavenski kraljevski par proveo nekoliko dana u Crnoj Gori prilikom prijenosa kostiju vladike Petra II u kapelu na Lovćenu gdje su se čuvala do austrougarske okupacije. Crnogorski federalisti su se uzdržali od sudjelovanja na svečanosti, a dio onih koji su učestvovali, naknadno su vratili odlikovanja koja su dobili tom prilikom. Posebno je u otkrivanju posebnog "identiteta" Crnogoraca bio aktivan prvak fe-

23

Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske 1918.-1929.*, Zagreb, 1938., str. 338.

24

"Crnogorski federalist o beogradskom režimu", *Hrvat*, 13. II 1924, broj 1180., str. 1.

25

"Zločinstva organa javne vlasti u Crnoj Gori", *Hrvat*, 16. IV 1924, broj 1234., str. 1.

26

"Nipodoštavanje crnogorskih zasluga u I svjetskom ratu", *Crnogorac*, 27. IV 1925., broj 17., 3, Podaci iz lista Crnogarac uzeti su iz knjige *Elementa Montenegrina*, 1/90, Hrestomatija, Zagreb, 1990.

27

"Prvo Crnogorac, pa Jugoslaven", *Crnogorac*, 28. III 1925., broj 14., str. 2.

28

"Cijepanje Crne Gore", *Crnogorac*, 27. 8. 1925., str. 3., "Diskriminacija crnogorskih studenata", *Crnogorac*, 28. 3. 1925., broj 14., str. 1.

deralista Sekula Drljević. Dr. Sekula Drljević se osim politikom uspješno bavio crnogorskom državnom i nacionalnom povijesti i političkom publicistikom. Drljević je kasnije kao ideolog, u drugim uvjetima, pokušao djelovati i na vjerskoj razini kada je uvidio da je Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori tradicionalno na strani jugoslavenskog (srpskog) režima i njegove politike, te je u svojoj knjizi kritizirao njene postupke nalazeći razloge za autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve, te je tumačio da je religija Crnogoraca "Gorski vijenac" te je zbog toga "crnogorsko pravoslavlje crnogoroslavlje (...); crnogorska i srpska crkva nikada ne mogu postati jedna crkva (...). Crnogorska crkva kroz sve vjekove nije bila ni u kakvoj zavisnosti od bilo koje pravoslavne crkve, pa ni od Carigradske patrijaršije".²⁹

Sekula Drljević je u svom govoru u Narodnoj skupštini 1926. godine izložio kritici i štampanje udžbenika za crnogorsku djecu na ekavskoj varijanti, zastupajući stav da je takva politika pretvorila prosvjetne institucije ove države u "policijsko-detektivske postaje", te da takvom stanju mora doći kraj, a napadao je i neke srpske povjesničare (poput Stanoja Stanojevića) koji pišu neistine i falsificiraju prošlosti Crne Gore. U broju lista "Crnogorac" od 3. 1. 1925. objavljen je članak "Klevetanje Crne Gore i Crnogoraca", u kome se polemizira sa stavovima povjesničara Vladimira Čorovića u njegovoj knjizi "Velika Srbija", gdje Drljević tvrdi da (...) nijesu Crna Gora i Crnogorci ni prilikom sloma Srbije 1915. godine ni uopšte u Svjetskom Ratu bili ono što veli za njih g. Čorović.³⁰

Ne treba zanemariti ni jadransku komponentu razloga saveza između Radića i crnogorskih federalista jer je i jednima i drugima prijetila talijanska fašistička imperijalistička politika na čelu sa Mussolinijem. Ona nije bila dominantna, ali je postojala. Radić je upozoravao na talijanske pretenzije na Hrvatsku i Crnu Goru, te je predlagao "neutralizaciju dalmatinskog (jugoslavenskog) primorja", a to je ponovio i na predavanju u Balkanskom komitetu u Londonu. Hrvatska politika s obzirom na sukob sa srbijanskim vlastima ne smije doći u zavisnost od politike Rima, niti se Crna Gora može pouzdati u rimske namjere. Kada su Pašić i Mussolini potpisali tajni ugovor u Rimu da Rijeka pripada Italiji, on naziva Mussolinija najopasnijim čovjekom za sve one koji žive na Jadranu.³¹ Taj čin je izgleda, između ostalog, i prisilio Radića da pošalje zastupnike HRSS-a u jugoslavenski parlament nakon duge apstinencije, jer je u vrhu HRSS-a postojala bojazan o tajnim klauzulama toga sporazuma, gdje je Pašić obećao Mussoliniju pravo na Dalmaciju, da bi dobio izlaz za Srbiju preko Soluna. Sekula Drljević je imao nešto drugačiji pogled na Rimske sporazume, iako je bio svjestan opasnosti talijanskog imperijalizma

29

Sekula Drljević, *Balkanski sukobi 1905.-1941.*, Harmica Press, Zagreb, 1990., str. 172-173.

30

"Crnogorci neće ekavicu", *Hrvat*, 28. 3. 1926., br. 1795., str. 2.

31

"Mussolini, Horty i Pašić", *Slobodni dom*, 17. 5. 1924., br. 18., str. 2-3., *Slobodni dom*, 29. 8. 1923., str. 3. i *Slobodni dom*, 10. 10. 1923., str. 2.

za crnogorske interese, ali ipak je smatrao da je jedino Italiji bilo u interesu da crnogorsko pitanje stavlja na stol međunarodne politike, gdje je postojala šansa da se izvrši pritisak na Beograd da prestane vršiti nasilje i teror u Crnoj Gori, dok je sada Crna Gora potpuno prepuštena Beogradu. U jednom članku napisao je da se "Rimskim paktom koji je zaključen između Italije i naše države, željelo isključiti crnogorsko pitanje iz programa međunarodne politike. Istina je da ni Amerika, ni Engleska, ni Francuska nijesu potpuno priznale ujedinjenje Crne Gore sa Jugoslavijom, čak imamo njihovo obećanje da će se naknadno pozabaviti crnogorskim pitanjem, ali u političkoj praksi ove teorijske rezerve nemaju vrijednosti od trenutka kada je Italija sklopila sporazum sa Beogradom. U igri Italije Crna Gora je bila veoma jaka karta i stoga, sve do Rimskog Pakta Italija je u međunarodnoj politici pokretala crnogorsko pitanje. I čim je Italija odbila, iako privremeno, praktično podsticati crnogorsko pitanje ono je nestalo sa horizonta međunarodne politike."³² Kasnije je Drljević kao član Seljačko-demokratske koalicije 1927. godine promijenio retoriku te oštro napao vladu jer je željela ratificirati Nettunske konvencije što je zapravo značilo kapitulaciju pred Italijom, jer vlada želi dovesti Jugoslaviju u položaj "roba talijanskog imperijalizma".³³

Politička ideologija Sekule Drljevića i crnogorskih federalista tokom 1923.-1929. godine

Za mene ne postoji hrvatsko pitanje, ni srpsko ni slovenačko – za mene postoji samo pitanje državno pravnog položaja Hrvatske i Slavonije, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine itd.(...) jedina osnova pouzdane i trajne konsolidacije države može biti ne hipoteza o narodnom jedinstvu, niti sporazum Srba, Hrvata i Slovenaca, već sporazum svih udruženih zemalja na bazi jugoslavenske državne misli.³⁴ Sličnu tezu je Drljević ponavljao i u svojim govorima u Narodnoj skupštini u Beogradu, gdje kaže da onaj "ko hoće našu državnu zajednicu, za toga ne smije postojati ni pitanje hrvatsko ni pitanje slovenačko ni pitanje srpsko, taj mora primiti jugoslavensku državu, organiziranu na principu ravnopravnih historijskih individualiteta i njihovih ekonomsko-kulturnih interesa (...); ko traži organizaciju ove države na podlozi kolaboracije državnih ideja: srpske, hrvatske i slovenačke (...) taj je

32

Jozef Bajza, *Crnogorsko pitanje*, Budimpešta, 1928., 78, (Giuseppe de Bajza, *La Questione Montenegro*, Budapest, 1928). Vidi i neke od dijelova i poglavlja te knjige prevedene na webu: <http://209.85.135.104/search?q=cache:pYr5eSEtWX8J:www.montenegrocana.com/articles/article/1998396/33361.htm+crnogorski+federalisti&hl=hr&ct=clnk&cd=18&gl=hr>

33

Dimitrije Dimo Vujović, *Crnogorski federalisti 1919.-1929.*, Titograd, svezak 11, CANU, 1981., str. 372.

34

Hrvat, br. 1788., 2. 1. 1926.

protiv ove države, taj je antidržavan.³⁵ Prema njemu, Vidovdanski ustav je nasilje i prema jugoslavenstvu, čija je pojava sadržina ravnopravnost svih udruženih zemalja.³⁶ Jugoslavenska misao nije kolaboracija triju državnih ideja: srpske, hrvatske i slovenačke, nego posebna i samostalna državna ideja, pred kojom ove tri kapituliraju. Za nas se država može zvati samo Jugoslavija ili Udružene zemlje južnih Slavena. Svoju ideju federalizma Drljević je izrazio i parolom: "Jedinstvo prema drugim državama, jedinstvo državnih amblema, jedinstvo državnog imena i ravnopravnost udruženih zemalja u međusobnim odnosima. To je federalizam."³⁷ Svojim pozivanjem na akt sporazuma između jugoslavenskih zemalja kao historijskih individualiteta, kao jedinu realnost za opstanak države, Drljević je iskazivao i u svom kasnijem političko-kulturnom djelovanju. Međutim, već tada je mnogo oštriji i sumnjičavi prema Jugoslaviji jer 1936. godine je u predgovoru knjizi Saviću Markoviću-Štedimlji koja je izdana u Zagrebu pod naslovom "*Crna Gora u Jugoslaviji*" napisao da su i sada neprijatelji Jugoslavije malobrojni kao "kaplja vode na vrelu", da su najveći problem oni koji i danas misle da će od jugoslavenskih zemalja uspjeti podčiniti ostale svojoj vladavini, čak do tog "stupnja njihovog pretvaranja u svoje teritorijalno proširenje". Oni ne shvaćaju da je Jugoslavija ili harmonija ravnopravnih interesa svih pod nebom udruženih zemalja ili prestaje da postoji.³⁸ Crnogorski federalisti su pružali mnogo pažnje pitanju uređenja i stvaranja jugoslavenske države. Iako su u svom programu priznavali postojanje samo tri naroda Hrvata, Srba i Slovenaca i njihove nacionalne pokrete, oni su smatrali da to nije dovoljno, jer jugoslavenstvo je državna ideja, a ta država mora biti rezultat dogovaranja, ne samo Srba, Hrvata i Slovenaca, već i svih historijskih individualnosti koje su nastajale kroz prošlost, pa samim tim i Crne Gore. Iako su Crnogorce smatrali dijelom srpskog etnosa, oni su smatrali da Crna Gora, kao historijska individualnost, mora biti ravnopravan faktor u zajedničkoj državi, a da se to omogući, jugoslavenstvo mora biti formirano kroz federativno uređenje države. Svoj srpski identitet oni nisu nikada negirali, već se tako i u proglasu vodstva crnogorskih federalista uoči parlamentarnih izbora 1923. godine kaže: "Naš Lovćen bio je kroz vjekove, zajedno s Komom i Durmitorom, otadžbina srpskih vila (...)". Međutim, tokom vremena i političkog djelovanja crnogorskih federalista počela se uobličavati jedna pozicija koja je stajala na stanovištu da su Crnogorci, iako Srbi, razvili jednu posebnu individualnost tokom svog posebnog povijesnog razvoja "koja nije ni nacionalna ni narodna, ali je ipak dovoljno jaka da ih određuje od ostalih Srba". Ta individualnost je bila najviše izrađena u

35

Sekula Drljević, *Centralizam ili federalizam*, Zemun, 1926., str. 25-26.

36

Ibid, str. 17.

37

Ibid, str. 20.

38

Savić Marković - Štedimlja, *Crna Gora u Jugoslaviji*, Zagreb, 1936., str. 5.

podlovcenskoj Crnoj Gori, gdje su i crnogorski federalisti imali najviše pristataša i pobornika.³⁹ Važna stavka njihova programa u zaštiti interesa Crne Gore bio je zahtjev da u zajedničkom parlamentu u Beogradu sjedi jednak broj zastupnika koje bi birale skupštine saveznih zemalja, odnosno federalnih jedinica. U svojim govorima su naročito isticali državnopravne tradicije Crne Gore kroz povijest, te u tome nalazili izvorna prava Crne Gore koja ni danas ne mogu ni na koji način biti poništena.

Također, treba istaći i činjenicu da je dr. Sekula Drljević jedno vrijeme tijekom dvadesetih godina 20. stoljeća, održavao prilično bliske političke odnose i sa hrvatskim federalistima tj. Hrvatskom federalističkom seljačkom strankom (HFSS) i njenim vođama dr. Ivanom Lorkovićem i dr. Antom Trumbićem. Do toga je došlo kada su Radić i HRSS poslije poznate »kapitulacije« priznali centralizam, monarhiju i Vidovdanski ustav te učinili svojevrsni zaokret u svojoj politici, čime su znatno oslabili federalističke snage. Među mnogima koji su bili zbunjeni ovim novim kursom HRSS-a bili su i crnogorski federalisti. Potpuno pokolebani, u prvi mah se nisu snašli, dok su zatim uz znatna kolebanja počinjale prve kritike novog kursa HRSS, u čemu je prednjačio list »Crnogorac«, koji je Radićevu politiku otvoreno nazvao »političkom kapitulacijom«.⁴⁰ U početku, dok su još ustrajali u obrani federalističkih temelja, crnogorski federalisti su bili prisiljeni da potraže novog partnera, kao što je bila Hrvatska federalistička seljačka stranka koja je osnovana početkom 1926. godine, a kojoj je S. Drljević poslao telegram da ona sada mora postati čvrst oslonac svih boraca za federativnu Jugoslaviju.⁴¹ Međutim, ta suradnja je trajala vrlo kratko. Može se primijetiti da je i u njihovim redovima nastala određena konfuzija jer je postojalo uvjerenje da Radić nije definitivno kapitulirao, već je to samo jedan novi način iste borbe. Crnogorski federalisti nisu bili dosljedni svojem stavu i kritici prema HSS-u. Poslije samo nekoliko mjeseci počinju taj sporazum hvaliti, te u daljnjim istupima pokazuju izvjesno suzdržavanje kritike poteza HSS-a, svjesni kratkotrajnosti toga saveza u kojemu su ministri radićevci »mogli da budu samo subaše, a radikali paše«.⁴² Treba napomenuti da je u njihovim redovima postojala bojazan da će radikali, nakon što su prisilili svog velikog protivnika na »kapitulaciju« krenuti na njih da ih političkim i administrativnim nasiljem unište, što se ubrzo djelomično i obistinilo.

Usporedo sa političkom evolucijom Hrvatske seljačke stranke nakon Radićeve »kapitulacije« 1925. godine, dakle nakon jednog razdoblja obrane fede-

39

Novica Rakočević, Crnogorska stvarnost poslije 1878. godine, Naše teme, 8-9., Zagreb, 1987., 1107.

40

»Politička situacija u državi«, *Crnogorac*, 27. IV 1925., broj 17., 2.

41

Dimitrije Dimo Vujović, Crnogorski federalisti 1919.-1929., Titograd, svezak 11., CANU, 1981., str. 223.

42

Ibid., str. 224.

ralizma, oni počinju tvrditi da nacionalne posebnosti ne mogu egzistirati u jugoslavenskoj državi, a riječ federalizam potpuno nestaje iz njihovog političkog rječnika. Stupajući u klub Narodne seljačke stranke, prilagođavajući se i postepeno prihvaćajući postojeći ustavni i pravni poredak oni se sve više u svojim nastupima približavaju unitarističkim koncepcijama i shvaćanjima, čime su se odrekli svog izvornog programa – federalizma.

Zajedničko djelovanje HSS i crnogorskih federalista u okviru politike Narodne seljačke stranke (NSS)

Suradnja HRSS-a i radikala u vladi bila je u stalnoj krizi zbog konstantne kritike HRSS-a upućenih pojedinim potezima vlade i ministra, a naročito oko pitanja korupcije i terora vlasti te je postalo samo pitanje vremena kada će doći do raskida. Politička platforma HSS-a i Stjepana Radića, nakon što su se odrekli svoga dosadašnjeg političkog programa (federalizma) i ušli u Pašićevu vladu, bazirala se na tome da se sada na parlamentarni način bore za očuvanje i razvijanje građanskog parlamentarizma i demokracije, da se na taj način pokušaju otkloniti utjecaji neparlamentarnih čimbenika, prvenstveno dvorskih i vojnih krugova, kako bi se uspostavio takav parlamentarni sustav u kojemu bi zapravo utjecaj seljačkih masa bio što veći i značajniji. Uvidjevši da će borba za promjenu Vidovdanskog ustava dugo trajati, Radić je zaključio da će se prava hrvatskog naroda, a time i seljaštva, moći ostvariti samo onda ako i "cijela Krajevina SHS postane pravna i demokratska država", a za takvu politiku on je trebao saveznike i istomišljenike.⁴³ Iz takve politike proizlazila je i "jugoslavenska" orijentacija HSS-a, njena zainteresiranost za život i probleme drugih sredina i drugih naroda u Jugoslaviji. Tada se u retorici stranke počinju otklanjati izvjesna antisrpska raspoloženja i govori, već se počinje tumačiti politika da su interesi hrvatskog i srpskog seljaka istovjetni te postoji nužnost njihova zbližavanja i zajedničkog rada. U tom pokušaju prenašanja izborne agitacije HSS-a na prostore "preko Drine", u nastojanju da se stvore baze pristalica u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji i podnesu kandidacijske liste stranke na nivou cijele države, u takvim slučajevima je slabila hrvatska nacionalna orijentacija te stranke, dok su u prvi plan dolazili planovi o gospodarskom podizanju sela, te opći socijalni problemi seljaštva. Kao što je dosada želio pretvoriti hrvatskog seljaka u temeljni subjekt hrvatske politike, on je nastupio sa novom parolom o pretvaranju jugoslavenskog seljaka u glavnog subjekta jugoslavenske politike. U svojoj politici izolacije Srbije (Radikalne stranke) i njenog zaokruživanja taktika Stjepana Radića je tada uključivala mnogo šire kombinacije. Iako je tada formalno bio u vlasti sa radikalima Ra-

43

Branka Boban, Stjepan Radić u hrvatskoj politici 20. stoljeća, *Hrvatska politika u XX stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2005., str. 157.

dić i HSS su držani podalje od stvarne vlasti u državi. Takav pristup prisilio je Radića, još dok je sudjelovao u vlasti, da pokuša pokrenuti jednu novu političku formaciju koja bi imala općejugoslavenski karakter i koja bi sa tih temelja detronizirala radikalnu stranku. Ta nova politička orijentacija težište svog djelovanja prenijela bi na socijalnu komponentu, time što bi njezin glavni cilj bilo privlačenje seljačkih glasova iz svih jugoslavenskih krajeva. I Svetozar Pribičević u svojoj knjizi "Diktatura kralja Aleksandra" naglašava važnost koju je Radić davao u to vrijeme „seljačkoj politici“ jer je ona izvirala iz samih korijena njegove ideologije „seljačkog pokreta“ nastalog još prije 1. svjetskog rata. U toj velikoj „narodnoj politici (...) Radić je sanjao o ujedinjenom seljaštvu od Baltičkog do Crnog i Egejskog mora (...), jer ono ima manjeviše iste životne uvjete.“⁴⁴ Radić je uskoro ponudio svim strankama seljačkog usmjerenja stvaranje zajedničkog seljačkog kluba, sve u cilju stvaranja jedne široke seljačke stranke koja bi nastupila jedinstvena na budućim izborima.

Približavanje crnogorskih federalista Hrvatskoj seljačkoj stranci teklo je postepeno i to upravo u ono vrijeme kada su se obje stranke formalno odrekle svojih planova o federalističkom ustrojstvu države, priznajući centralizam i Vidovdanski ustav. Tako je pristupanje proizašlo na jednoj sasvim drugačijoj platformi od one za koju su se prije te stranke zalagale, iako federalistička misao nije potpuno zamrla, već se samo pojavljivala u drugačijim oblicima. Sekula Drljević je u svojoj izjavi listu "Obzor" pokušao objasniti te vidove približavanja prema HSS-u, te prema njemu: "sve stranke koje danas imamo, sve su one plemenske. Državne stranke nemamo. Nama crnogorskim federalistima predbacuje se da smo teritorijalna (partikularistička), ali po svojoj ideologiji mi smo najdržavotvornija stranka u cijelom parlamentu (...); tu ideju jugoslavenske države kakvu ju mi smatramo prihvatio je od svih u parlamentu Stjepan Radić (...); to nas približuje g. Radiću i njega k nama."⁴⁵ Brojem narodnih zastupnika (sedam) koje je Crna Gora birala u Narodnu skupštinu u Beogradu, nije se mogla ostvariti neka politička težina, dok su crnogorski federalisti imali ukupno samo 3 zastupnika. Želeći pojačati svoje političko djelovanje, na čemu je posebno inzistirao Sekula Drljević, crnogorski federalisti su prihvatili ponudu Stjepana Radića da osnuju zajednički parlamentarni klub. Prema Drljeviću, sam Radić je ponudio u veljači 1927. godine zastupnicima crnogorskih federalista (Sekula Drljević, Sava Vuletić i Mihajlo Ivanović) da zajedno sa zastupnicima HSS-a osnuju zajednički parlamentarni klub, koji će se zvati "Narodni seljački klub". Stranke bi zadržale svoja dosadašnja imena, ali jedinstvo političkog cilja je vodilo sve većem zbližavanju političkih programa. Drljević je bio izrazito zagrijan za osnivanje NSS jer je po njemu "osnivanje Narodnog seljačkog bloka, kao početak stvaranja jedne stranke za cijelu državu, u interesu države i njenog daljnjeg sređivanja (...). Nova stranka će istaknuti načelo klasne borbe u ovoj državi, a ostavlja iza se-

44

Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb, 1990., str. 58.

45

"Izjava crnogorskih federalista", *Obzor*, 8. 12. 1926., br. 330., str. 3.

be "pokrajinski patriotizam", jer seljacima se ne mogu činiti koncesije. Seljak mora doći na vlast.⁴⁶ To se ubrzo i dogodilo. Prema riječima S. Drljevića, jedinstvo političkog cilja HSS-a i federalista dovelo je do "pretvaranja ove dvije stranke u jedan politički pokret".⁴⁷ Drljević je često isticao da to nije privremena suradnja za jednu skupštinski period, već zastupnici crnogorskih federalista moraju pripadati Narodnom seljačkom klubu u parlamentu za stalno, jer su im politički ciljevi i praksa isti.⁴⁸ Radić je tada poveo inicijativu za osnivanjem jedne Narodne seljačke stranke kako bi se HSS preimenovala u zemljama izvan Hrvatske da privuče slovenske i srpske glasove. Uvjeren u opravdanost te inicijative na zboru u Bjelovaru je izjavio: "naša nova seljačka stranka – hrvatska u Hrvatskoj, a narodna izvan Hrvatske – sama za sebe će odnijeti većinu na slijedećim parlamentarnim izborima."⁴⁹ U tijeku te kampanje Radić je naglasak dao na probleme seljaka i sela svih naroda u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca te korupcionaškim aferama vlasti, naglašavao je da je Narodna seljačka stranka njihov glavni predstavnik, da će se "gospodske stranke raspasti", dok je hrvatsko pitanje djelomično zapostavljeno i zanemareno tijekom te kampanje. Čini se da je osnivanje Narodne seljačke stranke i Narodnog seljačkog kluba u parlamentu bio dio šire Radićeve strategije na prikupljanju pojedinaca i stranaka na platformi seljačke politike, pri čemu je kalkulirao i o pristupu jedne veće grupe radikalskih poslanika u klub pod vodstvom Velje Vukičevića. Takvu politiku je prihvaćao i prvak crnogorskih federalista Sekula Drljević, koji je postao kandidat HSS-a za kotar Županja, a i inače se znatno angažirao na propagiranju političkih načela te stranke, naročito u svojim člancima u listu "*Narodni val*". Prema Drljeviću, ova stranka je shvatila jugoslavenstvo kao državnu misao, a ne narodnost. Seljaštvo kao druga komponenta mora i treba postati vlast u državi i jedina ideologija. Također, prema Drljeviću, ova stranka poštuje različite tvorevine prošlosti i tradicija u ovoj državi, na njih ne gleda kao na nešto što treba rušiti, već organsko ujedinjenje različitosti.⁵⁰

U samoj crnogorskoj stranci postojala je dilema da li izaći na predstojeće izbore samostalno ili kao dio Narodne seljačke stranke, za što se zalagao Drljević. Pobjedom one grupacije koja se zalagala za vezu sa politikom HSS-a, ali i samostalnim nastupom na izborima, jedan od njezinih prvaka Sekula Drljević se odlučio povući s liste te stranke i prihvatiti kandidaturu na listi HSS-a ili Narodne seljačke stranke. Približavanjem HSS-u Drljević se sve više počeo baviti politikom na jugoslavenskom nivou, smatrajući da se samo tu

46

Obzor, 18. 12. 1926., br. 340., str. 3.

47

Sekula Drljević, *Balkanski sukobi 1905.-1941.*, Harmica Press, Zagreb, 1990., str. 143.

48

"Crnogorci u seljačkom pokretu", *Narodni val*, 21. 7. 1927., br. 4., str. 5.

49

Ivan Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini SHS*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1990., str. 223.

50

"Zašto seljački pokret pobjeđuje", *Narodni val*, 7. 8. 1927.

nalaze poluge koje će omogućiti promjene. On sam osobno se znatno angažirao na promicanju ideja te stranke u Crnoj Gori, na Kosovu i Makedoniji, gdje drži zborove i skuplja pristaše, a značajna je njegova aktivnost oko podnošenja kandidacijskih lista u tim krajevima, što je izazvalo ogorčenu reakciju vlasti, jer su Radikalna i Demokratska stranka ljubomorno čuvale svoj glasački rezervat u tim zemljama.

Tada se Radić u predizborno vrijeme u svojim proglasima osim Hrvatima, Srbima i Slovincima počeo obraćati posebno i Crnogorcima, pozivajući ih da mu se pridruže u političkim redovima "seljačkim svojim junačtvom" jer "braćo Crnogorci, vi ste do jučer imali seljačku državu, slobodnu, ponosnu, u cijelom svijetu poznatu i od cijelog svijeta poštivanu. A za vas je morala biti propast što su iz Beograda cincarski, pa i pravi srpski političari postupali s vama još gore nago s nama Hrvatima. Vas je do kraja obuzela mržnja i osveta i da ste svojim palikućama do vijeka odgovarati bodežom i bombom, vama bi bilo omrkló (...). Vi ste danas s nama u političkim redovima, (...) vašu prirodnu dobrotu i plemenitost je ovjekovječio naš bezsmrtni Mažuranić, koji je vas i nas duhovno sdružio za sva vremena, da budemo suci tiraniji i korupciji koja i danas oko nas ostavlja tako strašne i užasne tragove."⁵¹

Inače, crnogorski prvak Sekula Drljević se znatno angažirao u listu HSS-a "Narodni val" pred izbore 1927. godine, gdje iz dana u dan piše članke u kojima objašnjava političku poziciju Narodne seljačke stranke i njezine ciljeve u Crnoj Gori, Makedoniji te Srbiji, te odgovara na podmetanja vlasti i razna režimska nasilja. Konstantno tumači politiku Narodne seljačke stranke koja nudi putove za budućnost. Tako u članku pod naslovom "Zašto seljački pokret pobjeđuje" njemu je posve razumljivo da kada je HSS priznala Vidovdanski ustav i vladavinu dinastije Karađorđevića da je to značilo proširenje NSS na cijelu državu, a ne kao prije kada je ta akcija bila prilično defanzivna, ograničena samo na hrvatski narod. Radikalima zamjera potpuno neshvaćanje prirode nove države, a srbijanskim demokratima Davidovića imputira hegemonijske sklonosti. Pribičevićevi demokrati već se "dave u fikciji jugoslavstva", dok se politika Narodne seljačke stranke ogleda u jugoslavenskom patriotizmu, baš zato jer je potpuno tolerantna, spremna na različitosti, jer nudi ravnopravnost, a u vanjskoj politici pacifizam. Drugi važan čimbenik je cjelokupno seljaštvo koje odbija biti samo statistički pojam u računicama "gospodskih stranaka", već svojom naraslom svijesti traži vlast u svojoj državi. I treći važan dio odnosi se na duboko poštovanje prema "tvorevinama svih vjekovnih napora našeg naroda" jer mi u njima ne vidimo posljedice naše nesretne prošlosti koje treba rušiti, već pravi zalag naše budućnosti, ukoliko te činjenice budu poštovane. To su snage koje povezuju ovu stranku i ovaj narod, a ne optužbe radikala o vezama NSS sa nekakvim Kosovskim komitetom ili sa Italijom, te ona potpuno apsurdna optužba o financiranju Crnogorske

51

"Narodu Hrvatskom, Srbskom i Slovenskomu i svim narodnim manjinama, a napose sveukupnom narodu našem seljačkom", *Narodni val*, 27. 7. 1927., br. 9., str. 1.

stranke od engleskog konzulata u Cetinju. To su potezi "očajnih klevetnika", koji ne mogu zadržati ovaj "seljački val."⁵² U slijedećem članku raskrinkava batinaške metode vlasti i njihov "turski" mentalitet jer se služe "raznim lakrdijama" da izigraju zakon i pravo. Predsjednik vlade Velja Vukićević je na svom skupu u Skopju pozvao policiju da "stane na put nesavjesnoj agitaciji svim zakonskim sredstvima", ali mi znamo što znači ta "nesavjesna agitacija". To je agitacija koja se osjeća po rebrima, svaka ona koja govori protiv vlade i njenog rada. Lakrdija se pretvara u opasnu igru.⁵³

Vlasti nisu mogle dopustiti da predstavnici NSS agitiraju i podnose kandidacijske liste izvan "prečanskih krajeva", na prostorima Makedonije, Srbije i Crne Gore. Listovi i tiskovine HSS-NSS su bili zabranjene. Svaki takav pokušaj završio se represijom, deportiranjem ili zatvaranjem od strane državnih organa. Tako su Pavle Radić i nekoliko narodnih zastupnika HSS-a, koji su došli u Makedoniju predati kandidacijske liste za izbore, napadnuti kameņjem, maltretirani i odmah deportirani nazad, pod izmišljenom optužbom da namjeravaju uspostaviti veze sa ilegalnim Makedonskim komitetom. Loše su prolazili i kandidati NSS-a u tim krajevima. Tako je Marko Boškovski, kandidat NSS-a za ohridski okrug sa nekolicinom kandidata zatvoren u zatvoru u Beogradu na mjesec dana, pod optužbom "nepristojnog ponašanja" ili "kao skitnice". Dr. Drljević kao njihov zastupnik pred sudom uopće nije mogao uložiti priziv jer ga na sudu nitko nije želio primiti, tako da ga je nakon nekoliko dana neuspješnih pokušaja "poslao poštom" preporučeno na sud.⁵⁴ Dr. Drljević kao glavni predstavnik NSS-a u južnim krajevima države često je polemizirao sa predstavnicima vlasti. Na konstataciju predsjednika vlade Vukićevića da se on pita što HSS radi u južnoj Srbiji (Makedonija), jer on nikada ne ide u njene "čiste krajeve", Drljević odgovara: "Ne znam po čemu bi Južna Srbija pripadala više radikalima nego nama", a ako tako misli onda je on (Vukićević) najobičniji separatist koji ne misli na cjelinu države, a njegova politička mudrost ne prelazi mudrost najsitnijih palanačkih agitatora (...). Što se tiče NSS-ove veze s Makedonskim komitetom, to je najobičnija izborna kleveta bez dokaza. Glavno pitanje u svemu tome je zašto je "južna Srbija pretvorena u žrtvu najernjeg terora i liferanta ministarskih mandata".⁵⁵

Stjepan Radić je cijenio političku aktivnost Sekule Drljevića i njegove političke stavove i razmišljanja, a posebno njegov politički aktivizam u politici NSS-a na prostorima južne Srbije (Makedonije), Crne Gore i same Srbije. Ponudio mu je da prihvati kandidaturu na listi HSS-a u srijemskom okrugu, kotaru Županja, što je Drljević i prihvatio, sve u cilju da uđe u parla-

52

"Zašto seljački pokret pobjeđuje, *Narodni val*, 7. 8. 1927., br. 19., str. 2.

53

"Lakrdija" g. Vukićevića, *Narodni val*, 29. 7. 1927., br. 11., str. 2.

54

"Marko Bošković i drugovi osuđeni na 30 dana zatvora", *Narodni val*, 29. 7. 1927., br. 11., str. 3.

55

"Odlučna izjava dr. Drljevića", *Narodni val*, 25. 8. 1927., br. 33., str. 8.

nalne ni religiozne ni socijalne radi čijeg bi se ostvarenja smjele spaljivati žene i djeca i paliti seljacima kuće«. ⁶⁵

Čvrsto stavši pod okrilje Seljačko-demokratske koalicije, crnogorski federalisti su odbili sudjelovati na velikom skupu crnogorske opozicije u Podgorici s ciljem stvaranja „velikog fronta protiv režima“ pod okriljem komunista i zemljoradnika, jer, kako su i napisali u članku u *Narodnom valu*, nitko više nema pravo govoriti u ime nezadovoljne Crne Gore, jer su i sazivači skupa neposredni krivci za sve njene nesreće“, a i smatrali su da bi moglo doći do nasilja što su predstavnici SDK željeli izbjeći. ⁶⁶ Takva situacija ostala je sve do proglašenja šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra 1929. godine kada su sve političke stranke i grupacije raspuštene i zabranjen im rad.

Zaključak

Nakon osnivanja nove države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, pitanje njezinog državnog uređenja predstavljalo je srž društveno-političkih odnosa, te su sve stranke ponudile vlastitu platformu unutrašnjeg ustrojstva države. Međutim, vrlo rano zahvaljujući premoći centralističko-unitarističkih grupacija, srpske politike i vojnog vrha, došlo je do ubrzanog procesa centralizacije države. Dakle, prije izbora za Konstituantu, koja je jedino mogla brojno kvalificiranom većinom svih zastupnika odrediti buduće ustrojstvo Kraljevstva SHS, prema Krfskoj deklaraciji što su je potpisali Jugoslavenski odbor i srbijanska vlada u progonstvu 1917. godine. Srpska elita nije mogla dopustiti da u zemlji postoje dva centra: Beograd i Zagreb, svaki specijaliziran za određene poslove: jedan za politiku, drugi za gospodarstvo. Vidovdanskim ustavom donesenim 28. lipnja 1921. godine tijesnom većinom, ozakonjeno je trenutno državno uređenje koje je počivalo na izrazito centralističkim osnovama. Nakon toga dana politička pozornica Kraljevine SHS se radikalno polarizirala na dva tabora, na one koji su Vidovdanski ustav branili (*ustavobranitelji*) i zahtijevali njegovu očuvanje i one koji su tražili njegovu reviziju (*ustavorušitelji*) ili ga nisu priznavali, i taj problem je bio akutan sve dok nije nasilno prekinut osobnom diktaturom kralja Aleksandra 1929. godine. Glavni nositelj otpora protiv centralizacije države postala je Hrvatska republikanska stranka (HRSS) Stjepana Radića koja je svojim daljnjim okupljanima ostalih stranačkih grupacija, koje su se protivile Vidovdanskom ustrojstvu države, postala zapravo središnji stožer i nosilac borbe protucentralističke politike Beograda. Iako je pretežno nastojala oko sebe okupiti one stranke i grupacije koje su stajale na njenoj političkoj platformi, u prvo vrije-

65

Savić Marković-Štedimlja, *Crna Gora u Jugoslaviji*, Zagreb, 1936., str. 68-69.

66

Tomica Nikčević, Prilog izučavanju političkih borbi u Crnoj Gori 1929.-1937., *Istorija XX veka*, III., Beograd, str. 17.

me njeno djelovanje je ostajalo u "prečanskim" okvirima, dakle u zemljama bivše Austro-Ugarske. Kasnije se, nastojeći da još ojača svoje pozicije pred pregovore sa vladajućim srpskim strankama, Stjepan Radić počeo obraćati i onim "narodima" koji su spadali u srbijansku "sferu interesa", konkretno Crnogorcima i Makedoncima, koji su u njegovim političkim planovima o novom ustrojstvu države počeli dobivati određene "autonomističke" elemente. Najjaču i najkonkretniju političku vezu HRSS je uspostavila sa crnogorskim federalistima, posebno sa jednim od njezinih prvaka Sekulom Drljevićem. Crnogorska federalistička stranka je u svom programu smatrala da "Crna Gora od ujedinjenja sa Srbijom nije dobila ništa", da je samo ujedinjenje provedeno nasilnim putem u kojemu je crnogorsko dostojanstvo poniženo, da u Crnoj Gori vlada glad i neimaština, gospodarska zapuštenost, da je Crna Gora zapostavljena po svakom pitanju posebno ratnih šteta i rekvizicija, da se u Crnoj Gori plaćaju veliki porezi s obzirom na njezin doprinos "jugoslavenskoj stvari", da je Crnoj Gori jedni izlaz u što većoj autonomiji od beogradskog centra moći i traženju što veće samostalnosti Crne Gore u federativnoj jugoslavenskoj zajednici. Predstavnici crnogorskih federalista nisu negirali svoj srpski identitet, te su se smatrali Srbima, ali su smatrali da Crna Gora sa svojom historijskom prošlosti ima pravo da autonomno odlučuje o svom položaju u Kraljevini SHS. Sama stranka je imala i uspjeha na parlamentarnim izborima u kotaru Crna Gora 1925. kada je od ukupno sedam biranih zastupnika izabrano tri sa njezine liste. Iako ta tri zastupnika nisu mogla donijeti neku političku prevagu u političkim prestrojavanjima u parlamentu, oni su postojali više kao simbol da se i Srbi protive takvom položaju u državi. Postepeno su ta polazišta dovela do spajanja politika HRSS-a i crnogorskih federalista, iako se ta suradnja sve do poznate Radićeve "kapitulacije" 1925. godine nije iskazala ne neki konkretan način, već više prešutnom podrškom u parlamentu i političkim simpatijama, jer je postojala opasnost da svako veće zbližavanje dovede do represije vlasti i da budu stigmatizirani kao "izdajnici srpstva". Tek je priznanjem postojećeg poretka u zemlji HSS, (kada je shvatio da od međunarodnih centara moći ne može dobiti nikakvu podršku), uvidjevši da će borba za promjenu Vidovdanskog ustava dugo trajati i da postoje druge metode djelovanja, Radić je zaključio da će se prava hrvatskog naroda, a time i seljaštva, moći ostvariti samo onda ako i "cijela Krajevina SHS postane pravna i demokratska država", a za takvu politiku on je trebao saveznike i istomišljenike. Iz takve politike proizlazila je i "jugoslavenska" orijentacija HSS-a, njena zainteresiranost za život i probleme drugih sredina i drugih naroda u Jugoslaviji. Težište političkog djelovanja postavljeno je na konkretne probleme svih seljaka, korupciju vlasti i financijske probleme u državi, dok se postupno napušta protusrpska retorika. Tada je došlo i do promjene imena stranke tako da se ona nazvala Narodna seljačka stranka (NSS) u krajevima izvan Hrvatske, odričući se time svog izvornog hrvatskog identiteta, dok je u parlamentu osnovan zajednički parlamentarni klub sa crnogorskim federalistima pod nazivom "Narodni seljački klub". Glavni predstavnik takve političke orijentacije (evolucije) u krajevima gdje do sada HRSS nije djelovala

postao je crnogorski prvak Sekula Drljević, koji se potpuno posvetio "jugoslavenskom" kursu HRSS, i sam gajeći šire političke ambicije, posebno svojom izbornom agitacijom na području Srbije, Crne Gore i Makedonije. On se toliko približio vodstvu HRSS-a, posebno Stjepanu Radiću, te kada nije uspio da u svojoj stranki prevagne sa politikom stapanja crnogorskih federalista sa NSS-om, on se od nje privremeno odvaja i prihvaća kandidaturu na listi HRSS-NSS za izborni sektor Županja. Posebno je često pisao u listu HSS "Narodni val" promičući ideje NSS-a u Srbiji i Crnoj Gori, te napadajući predstavnike vlasti. Iako je taj izborni eksperiment sa NSS-om doživio izborni fiasko (npr. u Srbiji je NSS dobila samo 169 glasova) crnogorski federalisti su postali stabilan element nove Seljačko-demokratske koalicije između Radića i Pribičevića, u kojoj je važan posrednik bio i S. Drljević. Žestoko osudivši atentat na hrvatske zastupnike u beogradskom parlamentu kao djelo beogradskog šovinizma i politike centralizma, i oni kao i HSS padaju pod udar šestosiječanjske diktature, zabrane djelovanja svih političkih partija i stranaka, te se njihovo djelovanje privremeno gasi.

Summary

Stjepan Radić's Croatian Republic Peasant Party and Montenegrin Federalists (1923 - 1929.)

The Article shows differences and similarities of views on national issues in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians held by Croatian Republic Peasant Party and Montenegrin federalists in the period between 1923 and 1929. Trying to enforce anti-centralistic front against Belgrade Radić developed political relations with Montenegrin federalists who were also in favor of federation. Croatian Peasant Party accepted representatives of Montenegrin federalists in its representatives club (Peasant National Club, Folk National Club), and Sekula Drljević, one of the leaders of Montenegrin federalists became a coalition candidate of Croatian Peasant Party and Peasant-Democratic coalition.

Key words: national issue, Sekula Drljević, Montenegrin federalists, Croatian Republic Peasant Party, Stjepan Radić